

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИСЛОВЛЮВАНЬ КАЯТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОЗИ)

Класифікації за спрямованістю іллокуції є неодмінною властивістю висловлювань, які поділяються залежно від інтенції автора в комунікативному акті. У статті проводиться аналіз висловлювань каяття як особливого різновиду аксіологічних висловлювань. Ця особливість полягає в протилежній скерованості вектора оцінки власних дій та вектора іллокуції.

Актуальним напрямком сучасних лінгвістичних досліджень залишається вивчення особистісного аспекту мовної комунікації. У комунікативній лінгвістиці мінімальною одиницею комунікації, яка передає відносно закінчений мовленнєвий акт і володіє комунікативною самостійністю, є висловлювання. Висловлювання – це виражена в мовній формі думка й одночасно повідомлення цієї думки адресату в межах комунікативного процесу. Зміст висловлювання задається комунікативним наміром мовця й не завжди експлікується в мовних категоріях.

Будь-яке висловлювання містить у собі не тільки інформацію про факт чи подію – у ньому знаходить відображення ставлення мовця до повідомлення, тобто висловлюванню притаманна оцінка.

У логіці під оцінкою звичайно розуміють судження про цінності. Проблема розуміння цінності є предметом аксіології, філософського вчення про природу цінностей, їх місце в реальності й про структуру ціннісного світу, тобто про зв'язок різних цінностей між собою, із соціальними й культурними факторами й структурою особистості [1: 763].

Цінність виявляє себе як складний феномен. У його проявах умовно можна розрізнити суб'єктивні й об'єктивні моменти. Суб'єктивний момент відображається в тому, що людина, яка сприймає цінність, відчуває певні почуття, викликані нею. Відповідно, об'єктивним моментом є сама цінність, яка викликає ці почуття. Без переживання цінність досягнути неможливо.

У моралі оцінка вчинку людини, яка це зробила, відокремлюється від безпосередньої психологічної реакції оточуючих. Оцінка не просто експресивно відображає почуття, але встановлює, в якому відношенні знаходиться дія до норми. За логікою моральної свідомості, оцінка повинна бути правильною, щоб мати значення.

В оцінці, як правило, виділяють 4 компоненти:

- 1) суб'єкт (особа, яка приписує предметові оцінку шляхом її вираження);
- 2) предмет (те, що оцінюється);
- 3) характер (оцінки): абсолютні (добро – зло, гарний – поганий) і порівняльні оцінки (краще – гірше, рівноцінно);
- 4) основа (точка зору, з якої відбувається оцінювання). Часові оцінки й оцінки величин не є оцінками у власному розумінні, оскільки вони не встановлюють ціннісних відношень. Будь-яка оцінка – це, передусім, наявність певної шкали, інтенсифікаторів.

Аксіологічний компонент не завжди можна визначити у позитивному або негативному плані – у таких випадках оцінювання відбувається за місцем відповідної ситуації в ціннісній картині світу. Між позитивною й негативною зонами оцінки спостерігається певна асиметрія: добре сприймається як відповідність нормі, а погане – як відхилення від норми. Цей принцип також відображається у вживанні інтенсифікаторів "надто" і "занадто" – позитивна оцінка змінюється на негативну, а негативна – посилюється.

Добра й зла у власному розумінні слів нема в природі. В етиці добро й зло означають тільки якості вчинків, діяльності людей. Цінним є те, що має значення для людини. Байдуже для неї не є цінністю. Добро й зло – не тільки ціннісні поняття, бо вони мають значення для людини, але й самі є універсальними інструментами оцінки. Це оцінюючі поняття. Будь-яке судження, яке має ці поняття, є також ціннісним й оцінюючим.

Зло, як і добро, є оцінююче поняття. За його допомогою ми негативно характеризуємо те чи інше явище, моральні якості й вчинки людей. Як оцінююче поняття, воно несе в собі елемент суб'єктивності.

Поняття зла є граничним узагальненням усього негативного у світі й людині. Воно, у свою чергу, поділяється на три різновиди: природне, соціальне й моральне зло. Лише у відношенні до морального зла – негативним якостям і вчинкам людей – є сенс говорити про суб'єктивне зло. Тільки людина несе відповідальність за свої вчинки, за саму себе.

З погляду формальної аксіології добро – це те, що є об'єктом бажання, прагнення, а з погляду етичних норм (валеології) – це те, що повинно бути корисним. "Краще" й "гірше" розглядаються як конверсії одне одного. Якщо в основу оцінки покладені відчуття або почуття, тоді це внутрішня оцінка, якщо інші підстави – тоді це зовнішня утилітарна оцінка.

Відповідно до Євангелія від Матвія, під час бесіди учнів з Ісусом Петро приступив тоді та запитався Його: "Господи, скільки разів брат мій може згрішити проти мене, а я маю прощати йому? Чи до семи раз?" Ісус промовляє до нього: "Не кажу тобі – до семи раз, але аж до семи десяти раз по семи". Прагнення, надія та можливість бути пробаченим, що існують в людському суспільстві, є наслідком каяття – поняття, сама назва якого вказує на суть – визнати свій вчинок, жалкувати про те, що сам зробив. Тема каяття і прощення неодноразово порушується в Біблії, пронизує фольклор і художню літературу.

Каяття дуже неприємне, тому що причина його залежить тільки від нас [2: 191]. Каяття, як наслідок навмисної дії, показує на те, що причину горя можна було усунути. У філософській літературі каяття – це визнання своєї провини й засудження своїх минулих вчинків [3: 291]. Муки каяття розтинають душу глибше, ніж докори совісті. Вони закінчуються повним відсіканням тієї злої волі, котра призвела до злого вчинку, і зміною характеру людини. Душа, що очищена каяттям, справді перероджується [4: 140].

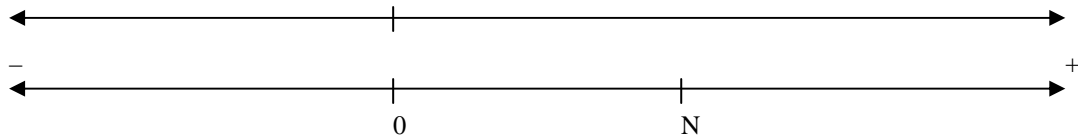
Отже, каяття – тривале болісне переживання, народжене усвідомленням упущених можливостей зробити добро й відповідальності за навмисні вчинки, у яких ми відчуваємо себе винними. В основі почуття провини лежить розбіжність між людиною та її поведінкою з тим, якою вона повинна бути на сподівання інших.

В основі почуття провини полягає негативна оцінка, точніше – самооцінка. Самооцінка – одна з функцій совісті. Совість є складною категорією, яка поєднує в собі різні моральні компоненти: усвідомлення обов'язку й оцінка вчинку, усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свої дії, переживання й почуття незадоволеності від усвідомлення несумісності поведінки з обов'язком, вольові моменти.

Почуття провини вербалізується у висловлюваннях каяття. Класифікації за спрямованістю іллокуції – неодмінна властивість висловлювань, які поділяються залежно від інтенції автора в комунікативному акті. Під інтенцією розуміється складний розумовий феномен, який складають мета, з якою мовець використовує висловлювання, розуміння тих обставин, за умов яких ця мета може бути досягнута, його інтелектуальне й емоційне ставлення до самого мовленнєвого акту й до змісту висловлювання. Мається на увазі інтенція, до якої входить намір мовця забезпечити її розпізнавання слухачем, і готовність нести за неї відповідальність [5: 18].

Вважаємо за доцільне ввести шкалу оцінок, а паралельно їй – вісь векторної спрямованості іллокуції. Графічно це можна показати так:

Вісь векторної спрямованості іллокуції

Шкала оцінки

Вісь векторної спрямованості іллокуції умовно поділена на дві частини: права вказує напрямок позитивного наміру, що тяжіє до норми, а ліва, відповідно, – на напрямок негативного наміру. Точка розподілу на цій шкалі збігається з точкою розподілу на шкалі оцінок.

Точка розподілу – це нейтральна зона, яка відображає відсутність ознаки. Вона не є точкою відліку при оцінці, яка отожднюється з поняттям норми, а є дуже невизначеною й нечіткою межею шкали, де за певних умов відбувається семантична інверсія знака оцінки в негативний і навпаки. Частина шкали справа від 0 – зона дії позитивної оцінки, орієнтованої на норму. Відрізок шкали зліва від 0 – зона дії негативної оцінки. На частині шкали від N до 0 відбувається зниження ступеня ознаки позитивної оцінки в бік її нейтралізації (в точку 0). Наростання ступеня оцінюючих ознак на шкалі (від 0 вліво до нескінченності) зумовлене недискретністю (континуумом) шкали, де постійно нарощується чи знижується ступінь оцінюючої ознаки. Вектор показує на зону дії оцінки.

N на шкалі оцінки відповідає нормі. Норма може означати як звичайну кількість ознаки, так і міру ознаки, необхідної чи бажаної в певних умовах для певної мети. У цьому випадку, крім кількісного значення, в міру входить модальність, тобто норма такого типу називається модальною нормою. Модальна норма на нашій шкалі позначається у вигляді певної критичної точки, досягнення якої є бажаним, а перевищення – ні. Орієнтованість на норму, нормативність є одним із фундаментальних принципів функціонування мови.

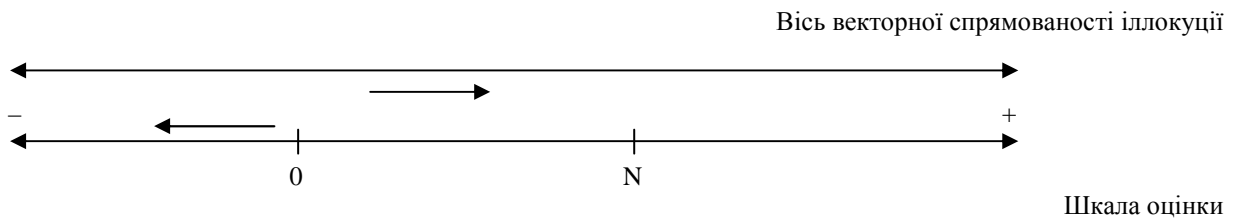
Норма не абсолютна, її зміст розмитий і рухомий. Нормативну кількість будь-якої ознаки неможливо позначити точно. "Розмитість" стереотипів є неодмінною рисою мови [6: 60]. Ступінь розмитості норми й стереотипів корелює зі ступенем об'єктивності / суб'єктивності ознаки, яка, у свою чергу, обумовлена емпіричним або раціональним характером. Більш об'єктивними є норми якостей, які допускають вимір, наприклад: довжина, вага і т.п. Найбільш суб'єктивними є норми оцінюючих ознак, наприклад: добрий – злий.

Висловлювання каяття є особливим різновидом аксіологічних висловлювань. Вони зумовлені емоційним дискомфортом, що виникає в мовця під час комунікативного процесу й використовується адресантом із метою встановлення такого емоційного контакту, який дозволив би продовжувати спілкування в необхідній тональності. Іллокуція цих висловлювань завжди позитивно спрямована. Їх спрямованість – на виправлення існуючої конфліктної ситуації та поліпшення емоційного самопочуття мовця. При цьому важливо, що в їх семантичній структурі є негативне оцінююче значення. Це пов'язано з тим, що мовець негативно оцінює себе і свій вчинок.

... "I'm going to do penance all day for coaxing Sara. I'm going to deny myself everything I like? And do everything I can think of that I don't like, just to punish myself for being so wicked.

... I'm not going to eat a single thing all day, except bread and water – and much of that. So I'm going to do penance all day for a sin I committed" (Montgomery).

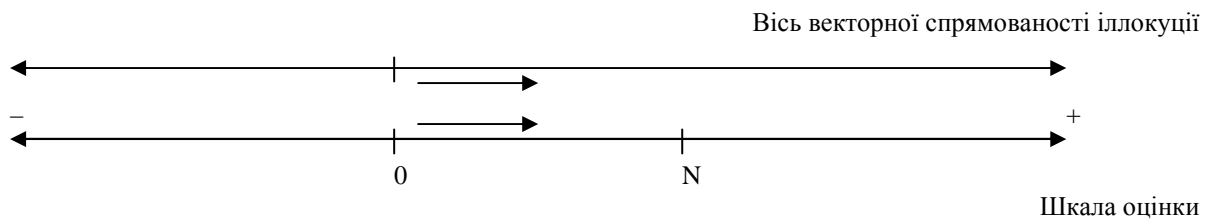
У висловлюванні присутнє негативне оцінююче значення – негативна самооцінка та позитивна спрямованість іллокуції – прагнення виправити конфліктну ситуацію – дівчинка кається у своєму вчинку і збирається сповідатися перед своєю наставницею. Покажемо це графічно:

Як показує схема, зона дії оцінки й вектор спрямованості іллокуції – протилежно скеровані. Вектор оцінки є ретроспективним, вектор іллокуції – проспективним і тяжіє до норми. Зауважимо, що чим більша провина, тим більша буде розбіжність векторів на шкалі. Отже, чим більш негативно буде оцінювати себе й свої вчинки особистість, тим далі вліво буде розповсюджуватися зона дії негативної оцінки. Чим сильнішим буде бажання визнати свою провину й попросити вибачення за неї (тим самим виправити ситуацію) – тим ближче до норми буде наближатися вектор спрямованості іллокуції.

Висловлювання каяття викликають інтерес порівняно з іншими аксіологічними висловлюваннями. Розглянемо деякі з них.

Компліментарні висловлювання спрямовані на позитивну емоційну реакцію адресата (позитивна спрямованість іллокуції). Висловлюючи комплімент (у широкому розумінні цього слова), індивід стверджує відносно адресата сприятливе судження. Мовець виражає спільність смаку, поглядів або інтересів з адресатом, тим самим встановлюючи або укріплюючи солідарність з ним [7: 7]. З огляду на це можна сказати, що в семантичній структурі цих висловлювань є оцінне значення зі знаком "плюс". Загальна оцінка адресата є сумою окремих оцінок його якостей, своєрідний аксіологічний підсумок. Покажемо це графічно:

Висловлювання-образи слід віднести до ненормованих, аномальних явищ, оскільки вони є прикладом порушення мовленнєвих норм соціального етикету [8: 23]. Аксіологічний зміст висловлювань – образ розташовується в зоні дії негативної оцінки. Ці висловлювання відображають не тільки негативний емоційний стан комунікантів під час мовленнєвої взаємодії, але й негативне ставлення мовця до адресата (бажання його образити – негативна спрямованість іллокуції).

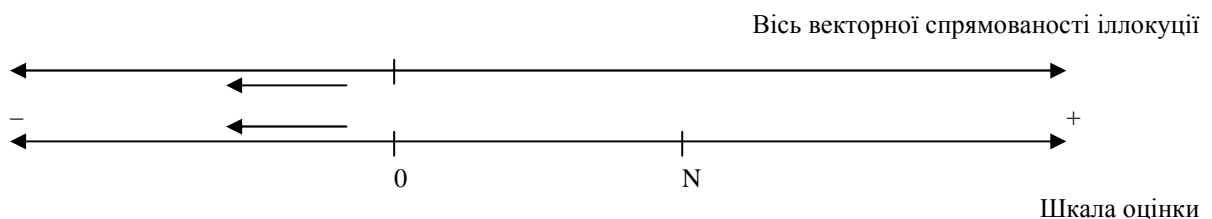
"You low-down skunk, what have you been saying about me to the governor?"

She was spluttering with rage.

"Won't you be seated, Miss Thompson? I've been hoping to have another talk with you."

"You poor low-life bastard." She burst into a torrent of insult, foul and insolent (Bernays).

Наведений приклад ілюструє конфліктну мовну ситуацію високої емоційної напруженості. Графічно це виглядає так:

Зона дії аксіологічних смислів і векторна спрямованість іллокуції – односкеровані. І чим далі вліво від 0 – тим більше зростає ступінь ознаки негативної оцінки.

Як показав проведений аналіз, висловлювання каяття відрізняються від інших типів аксіологічних висловлювань тим, що в їх семантичній структурі присутня тільки негативна оцінка. Це пов'язано з тим, що почуття провини – це, перш за все, засудження свого вчинку самою людиною незалежно від того, як до цього вчинку можуть ставитися оточуючі, а також із пониженням самооцінки. Їх позитивний намір спрямований на відтворення порушеної ситуації й поліпшення самопочуття мовця. Зона дії оцінки цих висловлювань і вектор спрямованості іллокуції – протилежно скеровані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
2. Декарт Р. Избранные произведения. – М.: Госиздат. полит. лит-ры, 1950. – 710 с.

3. Словарь по этике /под ред. И.С. Кона – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1983. – 445 с.
4. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. – М.: Изд-во полит. лит-ры, 1991. – 368 с.
5. Кобозева И.М. "Теория речевых актов" как один из вариантов теории речевой деятельности // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1986. – Вып.17: Теория речевых актов. – С. 7-21.
6. Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. – М.: Наука, 1985. – 228 с.
7. Кокойло Л.О. Компліментарні висловлювання у сучасній англійській мові (структура, семантика, вживання). – Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 1996. – 24 с.
8. Смирнова Е.С. Высказывание-оскорбление: коммуникативно-функциональный аспект (на материале современного английского языка): Дис. ... канд. филол. наук. – К., 1993. – 235 с.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

***Дорда С.В. Функціонально-семантические особенности высказываний раскаяния
(на материале современной англоязычной прозы).***

Классификации согласно направленности иллокуции являются неотъемлемой особенностью высказываний, которые делятся в зависимости от интенции автора в коммуникативном акте. В статье проводится анализ высказываний раскаяния как особенной разновидности аксиологических высказываний. Эта особенность заключается в противоположной направленности вектора оценки собственных действий и вектора иллокуции.

Dorda S.V. Functional and semantic peculiarities of utterances which express repentance (on the material from Modern English fiction).

The classification according to the direction of illocution is inalienable peculiarity of utterances depending on the author's intention in the communicative act. The article investigates utterances of repentance as specific evaluative communicative unit. This peculiarity is in the diametrically opposed direction of the evaluative vector and the vector of illocution.